

Valóság és költészet a *Szigeti veszedelemben*

„Fabulákkal kevertem az historiát; de ugy tanultam mind homerustul, mind Vergiliustul, az ki azokat olvasta, megesmerheti egyiket az másiktul” – írja a költő Zrínyi Miklós az *Adriai tengernek Syrenaiá* (1651) előszavában (*Az olvasónak*), amely nagyrészt a kötet fődarabjáról, a *Szigeti veszedelemről* szól. A hangsúly a „megismerésen” van, amely itt annyit jelent: az eposz műfaji tradícióit ismerő, képzett olvasó el tudja választani a történeti tényeket a költői kitalációtól (Arany János szavával: a „számos közbeszótt szép epizódtól”).

Juranics és Radivoj önfeláldozó kettős halálában Vergilius olvasói ráismerhettek Nisus és Eurialus történetére, akik szintén megpróbáltak átjutni az ellenséges ostromgyűrűn, és hasonlóan hősi halált haltak. Deli Vid és Borbála házastársi hűségéből és egymás segítségéből vagy az ellentábor legvonzóbb alakjainak, Delimánnak és Cumillának tragikus szerelmi történetéből a fél-múlt olasz epikájának alakjai, Ariosto és Tasso hősei és hősnői köszönnek vissza, az alapos vizsgálat pedig számtalan ponton mutatta ki Ovidius eposzának, az *Átváltozásoknak* a tudatos imitációját a *Szigeti veszedelemben*. Kérdés mindazonáltal, hogy a tényektől megtisztított „história”, vagyis maga az elbeszélés mennyire hiteles. Mert a hangsúly mégis ezen van; Zrínyi következetesen históriának nevezi saját munkáját, nem eposznak, és még a Szűz Máriához forduló invokációban is az epikai hitelért fohászkodik: „Adj pennámnak erőt, úgy írhaszak, mint volt”. Sikerült-e ez?

Az Arany János alapvető tanulmánya (*Zrínyi és Tasso*, 1859) óta eltelt másfél száz év kutatása szinte maradéktalanul feltárta Zrínyi „históriájának” forrásait: Zsámboky János Bonfinihoz írott kiegészítéseit, Istvánffy Miklós nagy történeti összefoglalását, az ostromot túlélő Cserenkó Ferenc beszámolóját, aki apródként valóban közelről ismerte a szigeti hőst, hiszen végig közvetlen mellette teljesített szolgálatot – és lehetne még sorolni a Zrínyi által a csáktornyai virrasztások során jegyzetelt forrásokat. Krónikának tekinthetjük – Zrínyi szóhasználatához igazodva – az irodalmi feldolgozások egy részét is: a magyar históriás ének (*História Szigetvárnak veszéséről*, 1566) éppúgy bekerült a gyűjtésbe, mint a *Mártonhelyi daloskönyvben* fennmaradt horvát epikus költemény (*Pjesma o Sigetú*, XVI. sz. vége) vagy a zadari katona-költő, Brne

Karnarutić horvát nyelvű kiséposza, a Velencében publikált *Sziget bevétele* (*Vazetje Sigeta grada*, 1584) is.

Azok a fantázia szülte történetelemek tehát, amelyek ezen forrásokban nem találhatók, az előszó tézisének értelmében a gyönyörködtetést vagy az erkölcsi tanítást szolgálják, szerencsés esetben mindkettőt egyszerre (mint például az említett Juranics–Radivoj-történetben vagy Deli Vid és Demirhám kettős halállal végződő párviadalában). Van továbbá a fikciónak egy olyan fajtája vagy inkább funkciója is, amely a mindenkori történetírás lényegéhez tartozik: amikor a kitaláció lényegében konjektúra (az ismeretlen tények kikövetkeztetésének, a hiányzó mozaikdarabok pótlásának) eszköze. A Zrínyi korabeli itáliai historiográfiaelmélet ezt nevezi „igaz valószerűségnek” (*verisimile vero*), szemben a szintiszta fantáziaszüleménnyel (*verisimile falso*). Ilyen funkcióval bírnak a *Szigeti veszedelemben* a vezér beszédei, amelyekkel katonáit mintegy felkészíti a mártíriumra. Ezek, túl azon, hogy az eposz halálpedagógiájának magas művészi szinten kivitelezett darabjai, a valós esemény sor megértésében is segítenek, a főszereplő motivációit és szándékait összegzik, amelyek valóban befolyásolták a forrásokból ismert történéseket.

Végül a fikciónak egy harmadik fajtája is jelen van az eposzban, a történeti igazság magasabb szintjét (a történetek értelmét) megragadó absztrakció formájában. A már idézett előszóban írja Zrínyi: „Zrini Miklós kezének tulajdonítottam szultán Szulimán halálát: horvát és olasz cronikábul tanultam, az törökök maguk is így beszélik és vallják. Hogy Istvánfi és Sambucus másképpen írja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolognak historia-folyását.” Míg a história és a fabula elválaszthatóságának tézise egybehangzott az arisztotelészi Poétika tanításával, Zrínyi itt már határozottan ellentmond a tények (magános való dolgok) és az értelmezés (az országos dolog) doktrinér megkülönböztetésének. Ami nem is volna meglepő, ha a költészet pozíciójából beszélne, hiszen a költő dolga Arisztotelész szerint éppen az, hogy megemelje, a pusztán „valónál” (amely egyedi, esetleges, véletlenszerű is lehet) igazabbá (egyetemesen, de legalább „országosan” érvényessé) tegye, az absztrakció magasabb fokára emelje a történetíró által rögzített partikuláris tényeket. Zrínyi viszont ezen a helyen nem költőként lép fel, hanem históriaíróként nyilatkozik, sőt a maga különleges (az ismert és közkeletű források szinte mindegyikével ellentétben álló) verziójának, amely szerint a szigeti hős személyesen ölte meg a szultánt, nem költői, hanem történetírói szempontból tulajdonít magasabb igazságértéket.

A történettudós-költő munkaeszköze, a hosszú távú folyamatok értelmezésének segítője az analógia. Zrínyi a szigeti ostrom és Szulejmán halálának

analógiájaként feltehetőleg azt az eseményt jelölte eposzának fiktív befejezésével, amely meghatározó volt a délszláv népek történeti tudatában: az első rigómezei csatát (1389), amelynek előestéjén a szerb Miloš Obilović személyesen ölte meg I. Murád szultánt. Ezt az eseményt maguk a törökök is számon tartották, a Zrínyiek környezetében jól ismert folklóranyag (az ún. koszovói mondakör) is megőrizte a népi emlékezetben – de „horvát krónikaként” akár Ivan Gundulić ekkor már elkészült, bár csak szűk körben ismert török tárgyú epusza, az *Osman* (1638) is szóba jön, amely szintén megemlékezett Miloš hőstettéről. Az „olasz krónika” adott: Mauro Orbini raguzai bencés apát nagy történeti műve, *A szlávok királysága (Il Regno de gli Slavi, 1601)*, amely regényes változatban hagyományozta a történetet, és amelyet Zrínyi Miklós bizonyosan ismert, hiszen megvolt a csáktornyai könyvtárban, és udvari papja, Marcus Forstall, bőven merített belőle a családtörténet elkészítésekor. A szigeti Zrínyi Miklós utolsó (fiktív) heroikus cselekedete, abba a sorba illeszkedik, amelybe Miloš hőstette is, a pogány hódítók elleni példamutató küzdelem mártíriumtörténetébe. S végső soron, az absztrakciónak ezen a fokán, valóban igaz, hogy a szigeti hős ölte meg a szultánt – saját kezűleg vagy kitartó ellenállásának pusztá ténnyével, egyre megy. („Akarmint volt, ott veszett Szulimán császár, az bizonyos” – zárul az előszó gondolatmenete. Tegyük hozzá: Miloš Obilović merényletéről is csak a szájhagyományra építő krónikák tudnak, de hogy Murád szultán – bár serege megnyerte az ütközetet – szintén „ott veszett” Rigómezőn, „az bizonyos”).

Zrínyi tehát hozzáad egy fiktív analógiát a szigeti históriához, és ezzel annak lényegét ragadja meg, még ha tényszerűen nem is igazolható az, amit állít. Másrészt elvesz, kiiktat a cselekményből olyan, más forrásokból ismert elemeket, amelyek elvonnák a figyelmet az „országos dolognak história-folyásáról” (nem szól például a Szigetváron rekedt nők sorsáról, akiket a kirohanás előtt a katonák maguk öltek meg, ne jussanak élve az ellenség kezére). A hozzáadás és az elvétel egyaránt az arisztotelészi szabályokat elvető, éppenséggel a fikciós technikák révén megújuló korabeli történetírás eszközei. Zrínyi kedves szerzője, Virgilio Malvezzi összegzi talán a legtömörebben az alapelvet: „Talán nem is azok a dolgok az igazak, vagy legalább valószínűek, amelyek megtörténtek, hanem azok, amelyeknek meg kellett volna történniük.” Az ilyen história persze ihletet kíván. Sugallatot. Ahogy a *Szigeti veszedelem* szerzője mondja: „Bán cselekedetét az én kezem írja, / Mellyet Isten lölke elmémbe befuja”.